

Sekelskiften

– visst var de bättre förr!

Från l'ancien régime ärvde 1800-talet revolutionsskräcken.
Hotet mot samhället kom från massan. Massan är inte längre något hot.
Men vad finns det att ärva från vårt fin de siècle? | av Lars Fimmerstad

ETT AV EDVARD MUNCHS mest förbryllande verk är "Arbetare på hemväg" som han började måla 1913; ett tåg av proletärer som väljer ut som en grå anonym massa från en fabrik. Dessa proletärer har ingenting av Munchs vanliga tvingsjuka och melankoli. Det är inga varelser med den förfinade livs- eller dödsängest som härjade i hans vanliga dunkla sekelskiftesrum eller skymningslandskap. Endast lyckliga kvinnor har nerver, sa Marie Antoinette när hon i fångenskapen tillfrågades om hon var nervös. Det var i väntan på ett annat sekelskifte som hon aldrig skulle få uppleva, hennes huvud föll för giljotinen 1793.

Den fashionabla nervositeten var en lyx reserverad för sysslolösa aristokrater som levde på räntor i det förrevolutionära Frankrike. Aristokratin såg sig som en särskild "race" genom avel förädlad. Förädlingen hade ett pris, de känsliga nerverna.

Från l'ancien régime skulle 1800-talet ärva inte bara revolutionsskräcken utan också nerverna. Väntan på att massan ännu en gång skulle lyckas välta den bestående ordningen över ända går som en underström av dov skräck genom hela 1800-talet. Det samhälle som ersatte det gamla ståndssamhället föreföll människorna som delat i två hälfter, herrskap och folk. "The other half".

OAVSETT VILKEN SIDA man tillhörde upplevde alla det explosiva i denna sociala obalans. För varje decennium växte industriarbetarklassen i Europas länder. Industrierbetarna organiserade sig och krävde deltagande i det parlamentariska livet. The other half's motsats, borgerligheten eller vad vi vill kalla den, kände sig leva på en ångpanna där trycket hela tiden ökade.

Det var inte bara kommunismens spöke, på vandring genom Europa sedan 1848, som såg samhällets grundläggande konflikt som en klassmotsättning. Alla kände spänningen. Särskilt akut blev den mot århundradets slut.

Vem som myntade uttrycket "fin de siècle" är inte helt klarlagt, en kandidat är ett skådespel med denna

titel från 1888. Men den även i Sverige flitigt läste danske journalisten Richard Kaufmann återger uttrycket redan 1887 i en av sina vitt spridda parisskildringar för att beteckna stämningen vid en café-consert av, enligt tidens sätt att se, lätt skabrös karaktär.

Om uttryckets innebörd från början hade en underton av ekivok parisisk livsglädje skulle det under århundradets sista del färgas av den alltmer akuta känslan av förestående kulturskymning.

Arbetarklassen tågade. Från 1889 då myndigheterna i t ex Sverige för första gången insett det lönlösa i att stoppa socialdemokraterna från att tåga genom gatorna i sitt första majtåg, fick den skrämde borgerligheten vänja sig vid anblicken av "the other half" tågande uppför Karlavägen mot Gärdet.

MOT SEKELSKIFTET VISAR alla europeiska storstäder Mungefär samma sociologiska mönster. Cirka 50 procent av befolkningen tillhör över- eller medelklassen. Den andra halvan är antingen tjänstefolk eller arbetare.

1800-talets intellektuella: författare, konstnärer, diktare eller journalister skulle med oförstående betrakta sina sentida efterföljares adelstitel "kulturarbetare". Ännu hade inte första världskrigets stormflod sköljt undan den gamla världens kulturella prestige.

En författare som August Strindberg må på sin levnads yttersta dagar ha hyllats av fackelbärande socialdemokrater utanför Blå Tornet och postumt utnämnts till socialdemokratiskt nationalhelgon. Visst blev han under tiden efter andra världskriget en svensk Maxim Gorkij som av socialistiska skolpolitiker förvandlades till Författaren som alla skolbarn fick lära sig att skandera. "Här rivs för att få luft och ljus..." upphöjdes till den svenska vitterhetens högsta uttryck.

Men hur förvånad skulle inte Ågust ha blivit under sina bästa år över förvandlingen till arbetarhelgon. Likt sina samtida bland intellektuella var han helt tidsriktigt en nietscheansk övermänniska, en högre ras. Ty medelklassen, intellektuell eller inte, var mån om den lilla skillnad som rådde mellan dem och den andra halvan. Man

strävade till salong med piano och bokskåp, vita sommarkläder och lustseglatser.

Hur rabulistisk man likt en strindberg stundvis kunde vara – några representanter för folket stod inte att finna bland de intellektuella. Med genuin ångest för framtiden inväntade de intellektuella likt borgerligheten undergången mot 1800-talets slut. Fin de siècle fick sin innebörd av melankoli, skymning, ångest och degeneration. Men fin de siècle upphör inte med det kronologiska sekelskiftet. De stämningar av stundande undergång som präglade den sociala eliten och dess andraklasspassagerare på den västerländska kulturens Titanic var förhärskande fram till första världskriget, detta krig som hälsades med sådan eufori över hela Europa. Krigets urladdning skulle ju lösa alla problem.

Munchs arbetare som lämnar fabriken tågar fram mot betraktaren som en hotfull mur av skrämmande och främmande varelser. Med undantag från några skrämmande fysionomier i förgrunden upplöses tåget i skugggestalter. Tavlan målades 1913 och oavsett vad konstnären kan tänkas ha menat med den gör resultatet intrycket av en trumpetstöt som varnar för att hunnerna står utanför portarna.

DETTA VAR VAD SOM skulle komma; massorna som redan bankade på parlamentens dörrar och på många håll redan hade sett sina representanter ta säte. Enkel befolkningsstatistik visade för envar betraktare i de högre samhällsskikten att den andra halvan för eller senare skulle bli till majoritet när den allmänna rösträtt som man motvilligt släppte ifrån sig inte längre skulle stå att hindra.

Med listiga konstruktioner som överhus av olika slag och ekonomiska inskränkningar av rösträtten försökte de övre skikten i det längsta förhålla arbetarpartiernas slutgiltiga övertagande av den parlamentariska majoriteten, såvida de inte grep makten genom revolution. Intellektuella och sensibla delar av borgerligheten tyckte sig under den gamla världens "långa" fin de siècle före 1914 gå mot en den västerländska kulturens undergång. När massan kom till makten skulle också all skönhet, poesi och kultur svepas undan.

Skymningen bredde ut sig i måleriet. Skulle man porträtteras skulle det helst ske i klärobskyr med trötta huvuden stödda av magra fingrar som aldrig hållit i en spade. Det var inte bara i Skandinavien "the Nordic Light" släcktes, över hela Europa släcktes impressionismens sol i måleriet och utbredde sig under en tid symbolismens skuggvärld.

Nog fanns det mycket av narcissistisk njutning i fin de siècles livsattityd. Hur gärna tillhörde man inte den sista murkna grenen av en kultur som en gång blomstrat frisk och grön. Oscar Wildes medvetet dekadenta estetik var

en ytterlighet, men sekelskiftets cafévärld var fylld av konstnärliga gestalter i svarta kläder med bleka ansikten och opiumringar under ögonen.

ÄVEN EN PRÄKTIG FAMILJEFAR som Richard Strauss sveptes med av tidsandan och komponerade operor som om än avantgardistiska i sin musikaliska form frossade i dekadenta, för att inte säga perversa libretton: Salome (baserad på just Oscar Wildes pjäs med samma namn), Electra och Rosenkavaljeren. Den dekadenta estetiken var ett medvetet koketteri av en samhällsklass, som såg sig – gärna, inbillar man sig ibland – som en ras för sig, dömd att elimineras av historien.

Det var som om människorna för hundra år sedan skrev ett slags scenario för vad som komma skulle. Militärerna skrev sina Schlieffen-planer och andra mobiliseringsplaner vid skrivborden och praktiskt taget gjorde det första världskriget till en deterministisk nödvändighet. Den kulturbärande borgerligheten målade, komponerade och skrev scenariot till sin egen ogiltigförklaring efter det stora kriget, när brottet med all tradition skedde.

SOM DEN DANSKE HISTORIKERN HENRIK JENSEN visar i sin senaste bok *Ofrets Århundrede* var den styrande eliten som den brittiske utrikesministern och earlen Gray dystert medveten om att dess värld – den som i efterskott kallades den victorianska – stod inför sin undergång.

Det enda som återstod under decennierna före första världskriget var själva undergången. Historien fick leverera de praktiska detaljerna i den apokalyps som de flesta väntade på.

Det första världskriget blev det fruktansvärda fullföljandet av epokens förväntningar. Ändå trodde de maktavande att själva kriget när det bröt ut kunde vara ett medel att skjuta på den undergång för den etablerade ordningen som kriget i själva verket blev till hävstång för. Genom att kalla massorna under fanorna skulle deras kraft kanaliseras. Och massorna själva såg kriget som en möjlig katalysator för att genomföra sina krav.

Efter kriget kom modernismens genombrott. Allt vad som föregick den blev nu i tongivande intellektuella kretsar till ett skräckkabinett av arkaisk maktutövning och dekadent smak. Förkrigstidens elit var komprometerad. Det skulle ta minst ett halv århundrade innan den victorianska epoken och dess långa fin de siècle åter kunde betraktas med nyanserad nyfikenhet, ibland med beundran.

I vårt eget fin de siècle måste vi konstatera att sekelsluten inte är vad de var förr.

Lars Fimmerstad (fimmer@bahnhof.se) är författare och skribent.